

TAKO BLIZU, A TAKO DALEKO

EVALUACIJA PROJEKTA »OTVORENI KLUB – NEVIDLJIVE IZBEGLICE«

TAKO BLIZU A TAKO DALEKO
Evaluacija projekta »Otvoreni klub – nevidljive izbeglice«

Izdavač

Jugoslovenski centar za prava deteta
Beograd, Zmaj Jovina 25/5

Za izdavača

Mr Nevena Vučković-Šahović, direktor

Priredila

Milica Krstanović

Prevela na engleski

Dragana Čičovački

Lektor

Ljubica Bojić

Lektor prevoda

Tamara Rodwell

Idejno rešenje korica i prelom

Milan Marić

Štampa

Izdavanje ove evaluacije finansijski je pomogla norveška organizacija »Redd Barna«

SADRŽAJ:

Zahvalnost

Nevena Vučković-Šahović: Uvod

Milica Krstanović: O specifičnostima ove evaluacije i okolnostima u kojima je realizovan ovaj projekat

Vesna Dejanović: Kako, šta i zašto smo radili?

Milica Krstanović: Svetla i tamna strana projekta

Milica Krstanović: Detalji iz radionica sa decom

Nada Korać: Slučajni saputnici u »nevidljivom vozu«

Jovanka Jovičić: O programu za decu predškolskog uzrasta

Umesto evaluacije roditelja: jedno pismo

Prilog: Pouke i preporuke za rad sa decom u vanrednim situacijama

Nada Korać: Čarobni voz

ZAHVALNOST

Želeli bismo da se prvo zahvalimo svima sa kojima smo tokom izvođenja ovog projekta saradivali i bez čije svesrdne pomoći on ne bi tekao tako glatko. Među organizacijama koje su nam izašle u susret posebnu zahvalnost zaslužuju: Samouprava Srba u Mađarskoj, Samouprava Srba sela Čobanac, Norveška narodna pomoć, Kancelarija UNHCR u Budimpešti, Kancelarija za izbegličke i migracione poslove Ministarstva unutrašnjih poslova Mađarske, Srpska škola u Budimpešti, Gradski odbor obrazovanja iz Budimpešte, Mađarski nacionalni institut za porodicu i decu, Institut za otvoreno društvo iz Budimpešte.

Posebnu zahvalnost dugujemo regionalnoj kancelariji britanske organizacije "Save the children" i norveške organizacije "Redd Barna" koja se nalazi u Budimpešti i koja nam je pružila organizacionu podršku.

Ovde bismo želeli da se zahvalimo i svim saradnicima na projektu »Otvoreni klub – nevidljive izbeglice«.

Na kraju, duboku zahvalnost izražavamo organizaciji "Redd Barna" iz Norveške koja je finansirala ovaj projekat.

Jugoslovenski centar za prava deteta

UVOD

Jugoslovenski centar za prava deteta je tokom tri meseca rata u Jugoslaviji, u Budimpešti sprovodio program rada sa decom koja su se sa roditeljima, ili sama, sklonila u Mađarsku. Nakon završetka rata, većina dece se sa svojim roditeljima vratila u zemlju. Time je naš program završen. Obaveza Jugoslovenskog centra za prava deteta je na kraju bila da se sastavi izveštaj o ostvarenom programu. Rešili smo da ovog puta izveštaj bude više od prikaza učinjenog. Zato smo napisali ovu malu knjigu. Knjiga opisuje sadržaj i metodologiju rada u vrlo teškim i promenljivim uslovima. Smatrali smo da iskustva koja smo stekli mogu da budu model programa u sličnim situacijama širom sveta. Ali, ova knjiga je više od izveštaja i uputstva. U njoj ćete moći da zavirite u duše dece koja su doživela rat i od njega, srećom, pobjegla.

U ovoj knjizi se ne bavimo politikom. Ne procenjujemo. Ne sudimo. Ne optužujemo. Jedino tragamo za odgovorom na pitanje šta možemo da uradimo kada su deca u krizi. Ipak, dužni smo da naš program stavimo u okvire onoga što se dogodilo. Zato je neophodan hronološki uvod u našu priču o deci »nevidljivim« izbeglicama.

Politička kriza na području bivše Jugoslavije, koja je uzela maha, sad već daleke, 1991. godine, kulminirala je vojnom intervencijom NATO pakta u Saveznoj Republici Jugoslaviji. NATO snage su, počev od 24. marta do sredine juna 1999. napadale vojne ciljeve u Jugoslaviji. Nažalost, vojni ciljevi su često smešteni na rubovima gradova, u samim gradovima, a i pored stambenih objekata u kojima živi civilno stanovništvo. Drugim rečima, ovakva vojna intervencija je predstavljala ozbiljnu opasnost za civilno stanovništvo. Sa stanovišta roditelja ili deteta, svaka bomba je mogla da »promaši« cilj. Taj strah je bio potkrepljivan povremenim »greškama« u proceni vojnih ciljeva, što je još više doprinosilo strahu ljudi. Prirodna reakcija u strahu je brzo udaljavanje od mesta na kome smo ugroženi. Neposredno pred početak bombardovanja i ubrzo nakon toga, ljudi su počeli da razmišljaju o sopstvenoj, kao i bezbednosti svoje dece. Većina je razmišljala kako da se skloni privremeno i tako zaštititi od užasa rata. Tako su ljudi odlazili kod rođaka na selo ili u druge gradove, selili se u »bezbednije« četvrti u gradu u kome žive, ili su pak rešili da odu dalje – u Crnu Goru, Republiku Srpsku, Bosnu, Rumuniju, Mađarsku ili »na kraj Sveta«.

Početkom aprila, u Mađarskoj je već bilo oko 50.000 Jugoslovena. Mađarske vlasti bile su blagonaklone. Niko nije bio sprečen da uđe u Mađarsku i niko nije bio prisiljen da tu zemlju napusti dok je trajao rat u SR Jugoslaviji. Većina su bile žene i deca. Kako je cilj bio privremeni boravak, vrlo mali broj ljudi je zvanično zatražio priznavanje izbegličkog ili azilantskog statusa u Mađarskoj. Tako je, na primer, prema izveštaju Mađarske direkcije za izbeglice od 11. maja 1999. godine, neku vrstu zahteva podnelo samo 1.276 državljana Jugoslavije, od čega je 485 dece. Ostali su bili u Mađarskoj na osnovu turističke vize, koja je mogla da traje do 3 meseca. Sreća u nesreći je bila da je to koincidiralo sa trajanjem vazdušnih napada u SR Jugoslaviji.

Pored hitnih aktivnosti koje je Jugoslovenski centar za prava deteta preduzeo u radu sa decom i roditeljima u Jugoslaviji, odlučili smo da odmah pokrenemo rad sa decom koja su se našla u ovoj vrsti izbeglištva. Jugoslovenski centar za prava deteta je mala nevladina organizacija koja inače ostvaruje svoje aktivnosti na području SR Jugoslavije. Naša saradnja sa međunarodnim organizacijama je razvijena, ali nikada nismo ostvarivali programe van zemlje. Sada smo osetili potrebu da se angažujemo i van granica Jugoslavije. Iako su naši kapaciteti mali, znali smo da nismo jedini, da nismo sami u Mađarskoj i da ćemo moći bar malo da ublažimo strah i bol kod dece koja su se iznenada i nevoljno našla u potpuno novoj stvarnosti. Odlučili smo da se ograničimo na Budimpeštu. Tako smo, samo sedam dana od početka rata imali osmišljen predlog za program rada sa decom iz Jugoslavije.

Naš rad ne bi bio moguć da nije bilo razumevanja u norveškoj organizaciji »Redd Barna« koja nam je hitno obezbedila potrebna finansijska sredstva. Tako smo bili spremni za početak.

O SPECIFIČNOSTIMA OVE EVALUACIJE I OKOLNOSTIMA U KOJIMA JE OVAJ PROJEKT REALIZOVAN

O evaluaciji

Naslov ove evaluacije je »Tako blizu, a tako daleko«. To je naziv koji su deca osnovnoškolskog uzrasta dala jednoj od radionica iz ovog projekta. Među imenima koja su deca predložila bila su i »Volim svet«, »Radionica mašte«, »Ovde ja želim da idem«, »Znam ja gde idem«, »Ja sam tvoj drug«...

»Tako blizu, a tako daleko« ime je koje je dobilo najviše glasova. Ono izražava suštinu osećanja dece kojoj je projekat bio namenjen. Jednostavno, svi smo se nalazili na samo nekoliko sati vožnje od svojih kuća a činilo nam se da one nikada nisu bile dalje od nas. Život je izgledao normalno, ali se odvijao u vanrednim okolnostima.

Nisu nam tada izmicala samo kuće i dragi ljudi. Izmicala nam se dugo i ova evaluacija.

S jedne strane, svi smo smatrali da je važno da ne dozvolimo da ono što smo radili i doživeli ostane nezabeleženo. S druge strane, svima nam je bilo teško da se latimo posla prevođenja tih snažnih utisaka u reči. Odjednom su jednostavna, uobičajena pitanja za proces evaluacije (šta je bilo dobro, šta je bilo loše, kakve smo pouke izvukli), postala uopštena i teška. Odgovori su stizali sporo i njima su dominirali utisci nabijeni osećanjima. Objašnjenje je verovatno jednostavno – svi smo bili u istoj situaciji (i deca i mi koji smo sa njima radili); većina naših problema ostala je nerešena; doživljaje krce pomešanim snažnim osećanjima najteže je pretvoriti u reči.

U Budimpešti smo projekat, još dok se odvijao, preispitali i vrednovali iz dana u dan: osnovni kriterijumi bili su interesovanje i broj dece koja su učestvovala u programima. Projekat se menjao i izlazio u susret potrebama dece. Smatrali smo da je najbolji znak kvaliteta i primerenosti programa situaciji bilo to što je broj dece u predškolskoj grupi i u radionicama za decu osnovnoškolskog uzrasta rastao iz dana u dan. Ali, projekat nije pratila uobičajena završna evaluacija – on se, jednostavno, završio – kada je bombardovanje prestalo, većina ljudi se vratila kući.

Ovo je, dakle, evaluacija koja je specifična po tome što je data samo iz ugla voditelja programa, a ne i njegovih učesnika i po tome što vrednuje projekat koji je nastao i izvodio se u specifičnim okolnostima, sa specifičnom grupom ljudi i u vremenskom okviru koji je tokom pravljenja i izvođenja programa bio sasvim neodređen.

Ovaj projekat se najviše razlikovao od drugih sličnih programa po tome što je bio namenjen »nevidljivim izbeglicama« – ljudima za koje smo znali da su se od bombardovanja Jugoslavije sklonili u Mađarsku, ali koji nigde nisu bili registrovani i o kojima nigde nije bilo zvaničnih podataka. Zbog toga su procesi planiranja, realizacije i evaluacije ovog projekta različiti od procesa karakterističnih za druge projekte koji nastaju u vanrednim okolnostima. Rad sa »nevidljivim izbeglicama« za vreme rata postavio je nove i drugačije probleme i pitanja: kako identifikovati ciljnu grupu; kako definisati njihove potrebe; kako obezbediti protok informacija; kako obezbediti kontinuitet aktivnosti ako nema kontinuiteta grupe; kako vrednovati uspešnost rada, itd. Osim ovih pitanja koja se odnose na organizaciju i koordinaciju projekta, postoji još jedna grupa pitanja specifičnih za ovaj projekat – to su pitanja koja se odnose na njegovo izvođenje: da li su potrebe »nevidljivih izbeglica« drugačije od potreba drugih izbeglica i, ako jesu, po čemu? Kako održati kvalitet i kontinuitet rada sa grupom koja se menja iz časa u čas i u okolnostima koje se menjaju iz dana u dan?

Ukratko, ovde želimo da odgovorimo na nekoliko jednostavnih pitanja: gde smo bili, šta smo radili, zašto smo radili to što smo radili i, što je najvažnije, šta smo tokom tog rada naučili i saznali. Odgovori koje nudimo trebalo bi istovremeno da budu i svedočanstvo o tome kako je izgledao život i unutrašnji svet dece sa kojom smo radili (i naš) i smernice kojima bi se rukovodili ljudi koji rade sa decom u vanrednim okolnostima. Tako je ova knjižica i uređena – u levoj koloni je tekst koji se odnosi na naše konkretno iskustvo i svedoči o konkretnoj deci, konkretnim aktivnostima i okolnostima, a u desnoj su »lekcije koje smo naučili« i poruke koje bismo želeli da prenesemo drugima. Bez pretenzija da uopštavamo jedno sasvim specifično iskustvo, pokušali smo da iz njega izvučemo što je moguće konkretnije pouke i preporuke koje bi mogle da pomognu drugim organizacijama da se snađu u vanrednim situacijama. Istovremeno se nadamo da će takvih situacija biti sve manje i manje.

O okolnostima

Prednosti Budimpešte kao utočišta za vreme bombardovanja Jugoslavije

Ljudima koji su tokom bombardovanja Jugoslavije utočište našli u Budimpešti, uprkos tome što je mađarski jezik bio i ostao skoro nepremostiva prepreka, veoma su pomogle dve stvari. Prvo, Budimpešta je blizu. Drugo, srpsko-mađarski odnosi imaju svoju istoriju i tradiciju, a Mađari su u ovim teškim okolnostima pokazali blagonaklonost prema susedima. U Mađarskoj su Srbi punopravna nacionalna manjina - sama činjenica da u Budimpešti postoje srpska škola, vrtić i gimnazija, na primer, može da pruži osećanje "pripadnosti" mestu.

Paradoksalna situacija pomagača

Paradoksalno je bilo to što smo mi, koji smo nudili pomoć, bili u istoj situaciji u kojoj i ljudi kojima smo pomoć nudili, i što se to pokazalo dobrim. Ljudi koji traže pomoć više poverenja imaju u nekog za koga znaju da je "u istoj koži". Ljudi koji su pomoć pružali mogli su u tom radu da nađu smisao svog izbeglištva i "čvrsto tle".

Neprihvatanje formalne psihološke podrške i pomoći

Iako su i odrasli i mladi ljudi koji su se našli u Budimpešti za vreme ovog rata bili preplavljeni nizom problema (strah, neizvesnost, neobaveštenost, razdvojenost, itd.), o tome su govorili samo u neformalnim razgovorima.

Otvoreni klub za adolescente nije "proradio" iako su se mladi ljudi za njega raspitivali i prijavljivali. Uspeha je imala inicijativa centra Norveške narodne pomoći – oni su, jednostavno, omogućili svakodnevno, vremenski ograničeno, besplatno telefoniranje i pristup internetu. Izgleda da je to mladima bilo najpotrebnije – komunikacija sa kućom, svetom i mesto na kom mogu da se okupljaju, popiju kafu ili sok, i pri tom ne troše mnogo novca. Srednjoškolce koje smo anketirali zanimali su uglavnom samo kursevi stranih jezika (uključujući i mađarski) i informatike.

Sa odraslima je bilo slično. Nisu ih privukle "grupe za pružanje podrške" i psihološko savetovalište, ali su razmenjivali informacije i otvoreno govorili o svojim problemima i osećanjima u svim drugim prilikama – kada su dovodili decu u školu, vrtić, na druženje u gradu...

Neprihvatanje formalne stručne pomoći u ovakvoj situaciji ne mora da znači da ona ljudima nije bila potrebna. Razlozi za odbijanje takve podrške su mnogobrojni: ljudi su bili preokupirani teškim brigama, velikom neizvesnošću, strahom i donošenjem važnih odluka; u našoj kulturi obraćanje psihologu za pomoć ima negativnu konotaciju; ljudi se ustručavaju da druge "preoptereće" svojim mukama, ili misle da niko i ne može da im pomogne; u stresnim situacijama ljudi štede svoju snagu – usredsređuju se na svakodnevnicu, rutine i rituale, čuvaju se od otvaranja dubokih rana i trude se da život koji vode što više liči na normalan.

Moguće je i da naše oglašavanje nije bilo dovoljno privlačno tinejdžerima, ili nije doprlo do svih zainteresovanih odraslih.

Ljudi lakše podnose tuđinu i izbeglički život ako utočište nađu u sredini koja sa onom iz koje su pobjegli ima nešto zajedničko.

Kad god je to moguće, saradnike za realizaciju projekata u vanrednim situacijama treba potražiti među ljudima kojima je pomoć namenjena.

Ljudima je u vanrednim okolnostima prvo potrebna što je moguće konkretnija pomoć – obaveštenja, usluge, prilika da se sretnu s drugima, posao.

Neformalna psihološka pomoć u ovakvim

***okolnostima može da bude dragocenija
od formalne.***

ZAŠTO, KAKO I ŠTA SMO RADILI

ZAŠTO?

Naš projekat "Otvoreni klub – nevidljive izbeglice" nastao je kao direktan odgovor na potrebe dece i njihovih roditelja privremeno smeštenih u Mađarskoj zbog rata u Jugoslaviji. Polazeći od saznanja koliko su stresogena ovakva prisilna i nagla 'izmeštanja' iz vlastitog doma, dvorišta, ulice, škole i svega onog što čini jedan život stabilnim i sigurnim, želeli smo da olakšamo adaptaciju dece i njihovih roditelja na novonastalu situaciju. Cilj nam je bio da na takav način sprečimo ili makar ublažimo negativne kratkoročne i dugoročne posledice koje bi mogle da se jave tokom daljnjeg razvoja. Strukturisana profesionalna pomoć u vidu obrazovnih, psihosocijalnih, pravnih i finansijskih aktivnosti činila se kao najbolji mogući način da se premosti prošlost i budućnost, a da sadašnjost ne bude izvor strahova već snaga i novih saznanja o sebi, svetu i drugima. Fizički bezbedno okruženje koje su deca sa svojim roditeljima ovde našla, nije ih zaštitilo od teških osećanja, brige i strahova za one koji su ostali 'tamo', neizvesnosti vezane za budućnost, nelagode prouzrokovane življenjem u novom okruženju gde se komunikacija često prekida pre nego što je i započeta. Zato smo nastojali da im pružimo podršku stvaranjem takve socijalne i obrazovne klime koja bi, uz obezbeđivanje instrumentalne, motivacione i emotivne podrške, osnažila raspoložive zaštitne mehanizme kojima se izlazi na kraj sa stresom i olakšava prilagođavanje. To se odnosilo istovremeno i na decu, ali i na njihove roditelje, kojima je paralelno bila potrebna podrška da bi bili u stanju da odgovore na potrebe svoje dece.

Bez obzira na to koji su uzroci izbeglištva i kakvu ono formu ima, izbeglištvo je, samo po sebi, izvor stresa.

Delovati 'sada' i 'ovde', obezbediti kontinuitet i ponuditi dnevnu strukturu, osnovni su postulati preventivnog rada u situacijama izbeglištva.

KAKO?

Odgovarajući na pitanje "kako?" smo radili, sistematizovaćemo odgovor na sledeći način.

Kada smo odlučili da naša ciljna grupa budu deca i njihovi roditelji (pretežno majke), privremeno smešteni u Mađarskoj, postavilo se pitanje kako ih identifikovati, kako ih obavestiti i zainteresovati i koliko njih obuhvatiti? Problem 'nevidljivosti' bio je najočigledniji već na ovom stupnju. Zato smo odlučili da osnovni kanali budu punktovi koji su gotovo prirodno predstavljali mesta okupljanja izbeglica iz Jugoslavije: Srpska škola u Budimpešti, Samouprava Srba u Mađarskoj, Imigracioni biro u Budimpešti, a kasnije i kancelarija Norveške narodne pomoći u Budimpešti.

Sasvim spontano i gotovo intuitivno roditelji su paralelno s obezbeđivanjem smeštaja, nastojali svojoj deci da obezbede kontinuitet kroz uključivanje u dalje redovno školovanje. Nažalost, Srpska škola nije imala kapacitet da odgovori na sve zahteve. Naš program je zato nastojao da premosti taj problem kroz organizovanje neformalnih, alternativnih i kreativnih aktivnosti, kao i aktivnosti informativnog i savetodavnog tipa.

Informacija o programu distribuirana je kroz sve navedene punktove, a istovremeno je ostavljala mogućnost za predloge i sugestije onih kojima je program bio i namenjen. Potencijalni učesnici dobili su pisanu informaciju o programu uz rubriku koja je omogućavala da i sami kažu šta je to što bi za njih bilo korisno u tom trenutku, što je predstavljalo dobar izvor saznanja o stvarnim potrebama.

Kada ne postoji zvaničan sistem evidencije, proces identifikacije početi na mestima za koja se pretpostavlja da mogu biti prostor spontanog okupljanja izbeglica.

Obezbediti kanal za razmenu informacija što je pre moguće.

Dati mogućnost ciljnoj grupi da utiče na izbor aktivnosti kroz procenu svojih stvarnih potreba.

Olakšavanje adaptacije nastojalo se postići i kroz organizovanje alternativne nastave i ostalih aktivnosti u prostoru kome su naši učesnici prirodno težili (kada god je to bilo moguće), a u kojem nije postojala jezička barijera. Zato su se naše aktivnosti, najvećim delom, odvijale u prostoru Srpske škole u Budimpešti, kao i u staroj srpskoj školi u selu Čobanac.

Operativnu suštinu ovog projekta činio je visok stepen fleksibilnosti u radu. Nastojeći da se odgovori na stvarne potrebe dece i roditelja, kojima su aktivnosti bile namenjene, neophodno je bilo stalno praćenje njihovih poruka i reakcija. To je rezultiralo gašenjem određenih aktivnosti (ako se uvidelo da za njih ne postoji stvarno interesovanje), dupliranjem postojećih, odnosno, uvođenjem novih (ako se ustanovilo da postoji potreba).

Obuhvat učesnika bio je praktično teritorijalno uslovljen. Konkretan rad odvijao se uglavnom u Budimpešti, što je bilo uslovljeno dvema činjenicama. Prva je upravo najveća koncentracija izbeglica u ovom gradu, a druga je odraz naših organizacionih kapaciteta. Nastojeći da program osim dobrih namera ima i dobre rezultate, trudili smo se da napravimo balans između potreba i stvarnih mogućnosti. Tako je programom obuhvaćeno preko 250 dece i njihovih roditelja, a u njegovoj neposrednoj realizaciji učestvovalo je jedanaest saradnika.

Kako smo angažovali saradnike? Gotovo svi naši saradnici i sami su bili izbeglice. Polazeći od njihovog profila (znanja, kapaciteta, volje), ideje o tome kako program treba da izgleda i predloga naših učesnika, stvoren je i realizovan projekat "Otvoreni klub – nevidljive izbeglice".

Odgovor na pitanje "kako?" ne bi bio kompletan kada ne bismo istakli da smo u njegovom stvaranju i sprovođenju imali podršku i stalnu saradnju kako s lokalnim mađarskim institucijama i organizacijama, tako i s međunarodnim nevladinim organizacijama.

Aktivnosti organizovati u prostoru koji je lako dostupan i kome ciljna grupa spontano gravitira (iako je motivacija roditelja predškolske dece da im se deca nađu u grupi vršnjaka, u ovom slučaju, bila toliko visoka da im nije mnogo smetalo to što je vrtić bio veoma daleko od centra grada).

Stalno voditi računa o balansu stvarnih organizacionih kapaciteta i potreba ciljne grupe.

Ne buditi nerealna očekivanja – jasno reći šta i kako se nudi.

Kontinuirano sarađivati s drugim organizacijama.

ŠTA?

Konkretno projektne aktivnosti bile su razvrstane u četiri osnovne grupe: predškolski program, program za decu školskog uzrasta, savetodavne aktivnosti i program finansijske tj. materijalne pomoći.

I - Predškolski program – organizovan tri puta nedeljno u poslepodnevnim satima za uzrasno mešovitu grupu (3-6 godina). Unapred pripremljen plan aktivnosti prilagođavao se veličini i sastavu grupe, a zasnivao se na različitim vrstama psihomotornih vežbi, crtanju, modeliranju, igrama i vežbama koje su podsticale slobodno izražavanje osećanja.

II - Program za decu školskog uzrasta - prvobitno organizovan u formi *kluba*, a potom paralelno i u formi *škole*, kao odgovor na zahteve učesnika. Pojedine aktivnosti su uključivale roditelje, bilo kao učesnike, bilo kao pomoćnike.

A – *"KLUB"* - radioničarske aktivnosti klupskog tipa organizovane u poslepodnevnim satima, jednom do dva puta nedeljno (u zavisnosti od vrste aktivnosti, interesovanja i broja učesnika).

- a) Obrazovne radionice – organizovane za decu nižih i viših razreda osnovne škole posebno. Različite tehnike (crtanje, pisanje, razgovor) korišćene su s ciljem da se deci pomogne da nauče kako da prepoznaju svoje vlastite snage i usmere ih ka podsticanju samopoštovanja.
- b) Kreativne radionice – organizovane za decu osnovnoškolskog uzrasta bile su usmerene na podsticanje kreativnog izražavanja osećanja s ciljem oslobađanja negativnih osećanja (strahovi, brige).
- c) Likovni studio – organizovan kao prava škola slikarstva s eksplicitnim obrazovnim okvirom (tehnike slikarstva), a prilagođavan uzrastu učesnika i njihovim kapacitetima.
- d) Časovi mađarskog jezika – organizovani za decu školskog uzrasta (kao direktan odgovor na njihov zahtev) s jasnim ciljem olakšavanja komunikacije u novom okruženju.
- e) Klub srednjoškolaca – osmišljen kao mesto susretanja adolescenata gde oni svojim predlozima i idejama planiraju način rada i definišu sadržaje.
- f) Druženje u gradu – obrazovni program upoznavanja sa kulturnim, istorijskim i zabavnim sadržajima privremenog boravišta s ciljem olakšavanja adaptacije, a namenjen deci i odraslima zajedno.

Tipovi aktivnosti treba da budu prilagođeni stvarnim potrebama i da imaju jasnu strukturu.

Dobro planirane aktivnosti čine uzrasno mešovitu grupu snažnim medijatorom adaptacije.

Nuditi paralelno aktivnosti za decu i odrasle, ali i mogućnost za zajedničke sadržaje.

Fleksibilnost u radu ne znači odsustvo strukture, već sposobnost prilagođavanja potrebama ciljne grupe.

Napraviti ravnotežu između obrazovnih, kreativnih i rekreativnih aktivnosti.

Pružiti informacije neophodne za snalaženje u novoj sredini, ali dati i mogućnost upoznavanja šireg kulturno-socijalnog konteksta.

B – "ŠKOLA" - radioničarske aktivnosti školskog tipa organizovane kao celodnevni program, što je podrazumevalo i obezbeđenu užinu i ručak za učesnike.

Škola je nudila celodnevni program radioničarskih aktivnosti obrazovnog i kreativnog tipa. Najveći deo radionica bio je gotovo identičan kao i u Klubu, plus časovi maternjeg jezika i matematike. Učesnici su svako jutro organizovano vođeni u prostor gde se Škola odvijala, gde su imali obezbeđene obroke. Osim voditelja aktivnosti, o grupi je brinuo poseban vaspitač i po jedan roditelj na dobrovoljnoj osnovi.

III – Savetodavne aktivnosti za roditelje i decu

a) pravno savetovalište – organizovano kao otvorena telefonska linija za pružanje pravnih saveta vezanih za statusna pitanja;

- b) lekarska pomoć – organizovana kao stalna otvorena telefonska linija za pružanje lekarskih saveta, kao i organizovanja pregleda i lečenja;
- c) psihološko savetovalište – otvorenog tipa za decu i roditelje, individualno i/ili grupno u zavisnosti od interesovanja i potreba.

IV – Finansijska/materijalna pomoć

Aktivnost finansijske, odnosno materijalne, pomoći najvećim delom je bila vezana za obezbeđivanje neophodnog školskog i didaktičkog materijala, snošenje troškova ishrane izbegličke dece upisane u Srpsku školu, kao i učesnika u aktivnostima Kluba i Škole, kao i snošenje troškova lokalnog prevoza. Fond je takođe predviđao mogućnost snošenja troškova lečenja, kao i pružanja hitne materijalne pomoći najugroženijima.

Uvek ostaviti mogućnost za sugestije, predloge i inicijative grupe s kojom se radi.

Ne nuditi psihološku pomoć direktno i eksplicitno, već stvarati prostor za susrete i razmenu.

Pomoć fokusirati na najbitnije efekte 'nevidljivosti':

- ***nerešen pravni status,***
- ***odsustvo zdravstvene zaštite,***
- ***odsustvo mogućnosti za redovno obrazovanje,***
- ***oslonjenost na vlastite finansijske izvore,***
- ***odsustvo sistematičnog izvora informacija,***
- ***nedostatak socijalne mreže kao izvora podrške.***

Milica Krstanović

SVETLA I TAMNA STRANA PROJEKTA

Šta je bilo naročito vredno, korisno, lepo, dobro ...

Iz ugla koordinatora projekta:

“Iako nismo imali iskustva sa programima u vanrednim situacijama, uspeali smo da na odgovarajući način i brzo reagujemo na aktuelnu situaciju. Glavni izvori snaga bili su poverenje donatora koji je hitro odgovorio na naš predlog, izvanredni profesionalci među izbeglicama koji su program sprovedli u delo i vrlo dobar prijem i saradnja sa lokalnim organizacijama i vlastima.”

Iz ugla voditelja radionica za decu:

»Bliskost: deca su, čini mi se, radila sve bolje i bolje kada se uspostavio izvestan kontakt, a, s druge strane, meni je rad, kad sam osećala tu talasnu dužinu, bio sve prijatniji. Pretpostavljam da je osećaj morao biti bar donekle dvosmeran. Najveća nagrada bilo je to, kad vidim da sam iz deteta izvukla nešto čega ono samo nije bilo svesno da može. Sve je bila igra, a naučene su i stvorene ozbiljno dobre stvari. I opet se vraćamo na isto, mislim da je kontakt bio najvažniji i nadam se da smo se rastali sa onim što je kod mene ostalo kao vrlo snažan osećaj zajedničkog.«

Dragana, likovni studio

“Možda najsnažniji doživljaj u poslednjih desetak godina u radu sa decom. Ovo su bila izuzetno dragocena iskustva za đake i nastavnike – nesvakidašnji projekat koji je kao ogled u određenim okolnostima nesumnjivo uspeo i svoj deci mnogo značio u teškim trenucima – vreme su provodili zajedno u učenju, igri, druženju. To će, svakako, uvek pamtit. Ostvaren je izuzetno sadržajan i kreativan program sa učenicima iz različitih sredina, različitog uzrasta i predznanja. Pored zalaganja nas samih, srdačan prijem ljudi iz mesta i dobra organizacija boravka bili su presudni za uspeh čitavog projekta. Zaboravljali smo da je vreme rata i užasne neizvesnosti. Posle svega ostaje pritajena nostalgija i najlepše sećanje na Mađarsku.”

Ana, srpski jezik

“S obzirom na okolnosti pod kojima su moji đaci došli u Budimpeštu i postali deo ove škole, meni je mnogo značilo što sam imao priliku da radim sa njima i pokušam da im na taj način pomognem. Mislim da je deci izuzetno prijalo druženje i rad sa vršnjacima jer su mogli da se koliko-toliko isključe iz sveta odraslih i da zaborave na nesreću koja ih je zadesila.“

Nebojša, matematika

“Čini mi se da je najvažnije bilo to što, zahvaljujući ovom programu, nismo bili sami. Dobili smo ono što nam je u tim okolnostima bilo najpotrebnije – da se neko o nama brine, da nas neko štiti i neko misli na nas. To se odnosi i na decu i na odrasle. Ali, dragoceno je bilo i to, što se pokazalo da deca traže školu, da vole i hoće da rade i matematiku i gramatiku u školi u kojoj nema prisile, kazne i ocene, kao i to što su deca imala i sa puno poverenja iskoristila priliku da izraze svoje misli i osećanja i neguju svoje snage.”

Milica, kreativne radionice

I u sasvim nepoznatoj i pretećoj situaciji može se reagovati brzo i konstruktivno: osloniti se na svoja znanja, iskustva, stare i nove kontakte.

Deci (i odraslima) najpotrebnije je bilo to da budu sa drugima, da oseće da se neko o njima brine, da oseće bliskost.

Deci je bilo potrebno i prijalo i to što idu u školu i imaju svakodnevne obaveze i raspored, i što imaju aktivnosti tokom kojih se opuštaju i zaboravljaju na probleme koji ih okružuju ali i to što su imali prilike da izraze svoje strahove, bojazni, pitanja i tuge.

Prepreke, problemi i teškoće na koje smo nailazili

Iz ugla koordinatora projekta:

“Glavni problem predstavljala je nevidljivost ciljne grupe jer je bilo teško širiti informacije o projektu. Uprkos medijskoj kampanji i dobroj saradnji sa drugim organizacijama koje su pomogle u oglašavanju, i dalje verujemo da je bilo više dece izbeglica nego što smo uspeli da obuhvatimo ovim projektom.

Osim toga, zbog širokog spektra aktivnosti u kratkom periodu i u malom timu, ljudi koji su bili angažovani u realizaciji ovog projekta bili su preopterećeni poslom.”

Iz ugla voditelja radionica za decu:

Najveće probleme predstavljale su velika fluktuacija unutar grupa – deca, odnosno porodice su odlazile i dolazile i nikada se nije tačno znalo koliko dece će se naći u radionicama i ogromni rasponi između uzrasta dece unutar grupa. Program je bio strukturiran i planiran, ali su osnovne karakteristike njegovog izvođenja, upravo zbog ovih problema, bile improvizacija i fleksibilnost.

Izvođenje programa u vanrednim okolnostima, sa grupama koje se menjaju iz dana u dan i u kojima se nalaze deca različitih uzrasta, tražiiskusne profesionalce koji mogu program da menjaju i prilagođavaju trenutnoj situaciji a da pri tom očuvaju njegovu strukturu.

DETALJI IZ RADIONICA SA DECOM

ŠTA DECI ODUZIMA, A ŠTA IM DAJE SNAGU I SIGURNOST?

(iz radionica sa decom iz I-IV razreda koja su u Mađarsku stigla na početku rata)

(3 crteža –1)

Deca su u krugu pisala ili crtala ono što ih plaši, brine i što im oduzima osećanje snage, slobode i sigurnosti: škola, mrak, rat, ocene, pasulj, NATO, Bil Klinton, rakete, bombe, duhovi, vampiri... Izvan kruga zapisala su ili nacrtala sve ono što im daje sigurnost i uliva osećanje slobode i snage: spanać, crtanje, "cipele na platformu", igra, drugovi, "tata koji je tu" ...

Deci, kao i odraslima, snagu oduzimaju i daju velike i male stvari od kojih se sastoji svakodnevnica. Potrebno je da im se da prilika da o svemu tome govore sa drugima, da bi postali svesni svojih snaga i da bi učili šta može da se uradi u vezi sa onim što ih tišti.

(crteži –2)

Ovako izgledaju igračke kakve bi deca volela. One treba da budu veoma velike i veoma mekane - zato što su bezopasne, zanimljive, ne mogu da povrede, a liče na živa bića pa mogu da se zagrlje.

Deca su željna topline i zagrljaja.

(crtez – 3)

Deca su crtala i pričala o događajima i doživljajima koji su ih ispunili radošću: kiša, vožnja po ostrvu Margit, rođendan, lignje na žaru, "tokom jednodnevne posete tati, koji je ostao u Jugoslaviji, on se sa mnom tri sata igrao kockama", kućica za Barbiku, skejtbord, pobeđe u igrama, nevolje sa srećnim ishodom, uspesi u kompjuterskim igrama...I samo sećanje na trenutke u kojima smo doživeli veliku životnu radost puni nas snagom i čini da se osetimo dobro.

Decu treba podsticati da u sebi traže izvore snage koje imaju i koji mogu da im pomognu u teškim trenucima.

ŠTA SU DECA HTELA DA PITAJU A NISU SMELA?
(Iz radionica sa decom od V-VIII razreda, juni)

Na prvom susretu u školi u Čobancu, posle kratkog predstavljanja voditelja radionice, učenici su anonimno, na ceduljice, napisali pitanja na koja traže odgovore:

*Koje je godište Milošević?
Koja je jača armija, američka ili ruska?
Zašto je počeo ovaj rat?
Koliko ima Srba u Mađarskoj?
Kako da se naviknem na novo društvo kad se preselim u novu školu?
Volela bih da znam kako drugi ljudi podnose ovu situaciju i kako prevazilaze tugu zbog odlaska iz svog grada? (Ako uopšte prevazilaze tugu.)
Volela bih da znam kako čovek da se navikne na okolinu koju ne voli?
Da li znate nešto o Tolkinu i uopšte o epskoj fantastici?
Moja drugarica ima probleme da zaboravi rat, stalno plače a ja ne znam kako da joj pomognem. Možemo li malo obraditi ovu temu?
Stalno imam problem sa "rođakom", često dolazimo u sukobe. Puno se volimo, ali se svađamo oko sitnica.
Kad će (rat) da prestane?
Voleo bih da stalno na ovim časovima crtamo.
Ispričajte nam neku priču o Molderu i Skali.*

Kada sam, na sledećoj radionici, toj istoj deci predložila da počnemo da tražimo odgovore na ta pitanja, svi učenici su, bez izuzetka, tražili da "radimo nešto deseto". Sedeli smo napolju, na suncu. Počela sam naglas da razmišljam: pitanja koja su postavili činila su mi se važna, značajna i teška i nisam bila sigurna da to što hoće da ih preskočimo znači da su na njih dobili odgovore. Pitala sam se da li se boje da diraju rane jer žele da budu sigurni da taj razgovor neće boleti i da će posle njega ostati "čitavi". Mislim da sam ispričala i nešto o tome kako su naši najveći neprijatelji neizgovorene misli i osećanja ... Onda je svako ćutke uzeo svoju stolicu i ušli smo unutra, u tihu i polutamnu učionicu i nismo primetili ni da su prošla skoro dva sata niti da je tu bilo još nekog. Jednostavno, toliko je toga čekalo da iz njih izađe da im je bilo dovoljno samo malo razumevanja da bi se osetili dovoljno bezbedno i da bi priče pokuljale same.

Govorili su o onom što ih tišti i nisu u stvari želeli ništa drugo nego da ih neko sluša i pusti da govore, plaču ili da se pitaju.

A tištalo ih je to što su razdvojeni od svojih porodica; što su uplašeni ili zbunjeni usred noći odavali svoje roditelje ili braću ljudima koji su dolazili po njih da bi ih mobilisali; bojazan "da li je normalno da ti svašta pada na pamet u ovoj situaciji" (da mrziš, da poželiš da odeš u vojsku...); strah od susreta sa drugovima koji će ih optužiti da su izdajice i kukavice zato što su pobešli; konkretno ratno iskustvo – sve ono što su čuli, videli, doživeli; telefonski razgovori sa kućom; to što im roditelji ne daju da slušaju vesti, a oni hoće da znaju šta se događa; to što su ih samo doveli ili poslali na put, a oni bi želeli da im se objasni, da ih se pita; to što nisu imali prilike da sa nekim o svemu ovome pričaju niti da se isplaču...

"Prisustvovala sam času starije dece sa psihologom. Iznenađeno sam slušala koliko su deca osećala potrebu da ispričaju svoje doživljaje za vreme bombardovanja u svojim gradovima i mestima. Jedan od dečaka dugo je plakao.

Tada sam shvatila koliko su njihove traume teške, bolne i stvarne. Na mojim časovima činilo mi se da su deca razdragana, čak vesela, bez misli o ratu. Ipak, ovo je bilo dobro za njih."

Ana o svom najjačem utisku

Deci su (kao i odraslima) potrebne istinite i pravovremene, uzrastu prilagođene informacije.

Deci je (kao i odraslima) samo malo potrebno da bi im bilo mnogo lakše (ili mnogo teže).

Deca i odrasli pokušavaju da zaštite jedni druge i sakrivaju bol i tugu.

Deci treba pružiti priliku da govore o svojim teškim osećanjima, da se isplaču, da oprostite sebi i drugima nešto što su učinili u teškoj situaciji.

Ako deca nemaju mogućnost da donose odluke koje se odnose na njihov život, zaslužuju objašnjenje odluka koje se donose umesto njih.

Stalno treba da se pazi i održava osetljivi balans između tugovanja i teških tema i svih drugih stvari koje čine život.

Bilo bi dobro imati spremne listiće sa uputstvima za roditelje, vaspitače, nastavnike, lekare, itd. o tome kako bi trebalo da se ponašaju sa decom u vanrednim okolnostima.

Bilo bi dobro organizovati vrlo kratke i praktične kurseve za vrtiće, škole, dečje bolnice i roditelje o ponašanju u vanrednim situacijama i ophođenju prema deci u njima.

SLUČAJNI SAPUTNICI U "NEVIDLJIVOM VOZU" - iskustva radionica sa školskom decom -

Program koji sam vodila bio je namenjen deci osnovnoškolskih uzrasta (7 - 14 godina) - izrazito heterogenoj skupini ogromnog razvojnog raspona. Ono što je svoj toj deci bilo zajedničko, međutim, bila je SITUACIJA u kojoj su se našla: neočekivana, egzistencijalno i psihološki teška, puna preteće neizvesnosti. Ova situacija bila je obeležena: (a) velikim strahom vezanim za ono što se dešavalo njihovoj zemlji, sa njihovim domovima i sa onima koji su tamo ostali (očevi, bake i deke, rođaci, prijatelji), (b) svakodnevnim problemima prilagođavanja novoj sredini (često praćenim finansijskim teškoćama i problemima smeštaja) i (c) velikom neizvesnošću u pogledu budućnosti (kada - ako ikada - se vraćaju kući; ako se ne vraćaju kući, da li ostaju tu gde su ili idu dalje; ako idu dalje, kuda i kada idu).

Osnovni smisao ovog programa bio je pružanje pomoći i podrške deci u prilagođavanju teškoj i neizvesnoj situaciji u kojoj su se našla. To se nastojalo postići stvaranjem socijalne i edukativne klime koja je pružala instrumentalnu, motivacionu i emocionalnu podršku usmerenu na pojačavanje raspoloživih ZAŠTITNIH FAKTORA. To su oni faktori koji čine protivtežu stresu i olakšavaju snalaženje i prilagođavanje: socijalnost, samopoštovanje, kompetencija i unutrašnji lokus kontrole - upravo sve ono što je u situaciji u kojoj su se ova deca našla bilo ozbiljno ugroženo.

Usled velikih organizacionih teškoća (problemi sa informisanjem; ogromna fluktuacija u grupi; ogroman raspon uzrasta; ne sasvim odgovarajući prostori), realizacija ovog programa zahtevala je veliku fleksibilnost, što je, vrlo često, podrazumevalo *ad hoc* pristup i improvizaciju. Deca su se, međutim, gotovo bez izuzetka u rad uključivala sa velikim entuzijazmom i uživanjem, što po svoj prilici ukazuje na to da je njihova potreba za strukturom, vođenjem i vrstom podrške koju su dobijala, bila izuzetno velika.

Program je realizovan kroz formu radionica u kojima su se koristila različita sredstva izražavanja (crtanje, govor, pisanje), uklopljena u kontekst igrolikih aktivnosti. Osnovni naglasak je bio na međusobnom upoznavanju, kao i na boljem upoznavanju i prihvatanju sebe, pre svega onih svojih osobina i sposobnosti koje omogućuju i olakšavaju snalaženje u novim i nepoznatim situacijama. Ove aktivnosti su, takođe, omogućavale deci da kroz njih izraze svoja osećanja, brige i strahovanja, da ih postanu svesna, da ih prihvate i da ih podele sa drugima (rad sa osećanjima se, međutim, odvijao bez ulaženja u njihove dublje slojeve, jer ovo nisu bile, niti su mogle biti, psihoterapeutske grupe). Ovo postepeno suočavanje sa sopstvenim emocionalnim reakcijama na preteći životni kontekst u atmosferi podrške i razumevanja, uz istovremeno otkrivanje sopstvenih snaga, dalo je deci priliku da, u meri u kojoj je to situacija dozvoljavala, uspostave svoju ličnu ravnotežu.

S obzirom na to da u jednoj ovakvoj, izrazito heterogenoj i promenljivoj, grupi dece nije moglo biti reči o pravoj grupnoj atmosferi i dinamici, naglasak je stavljan pre svega na INDIVIDUALNO. Uloga druge dece u grupi bila je, međutim, značajna: ona su dala priliku svakom pojedinom detetu da postane svesno sličnosti i različitosti između sebe i druge dece, i da prihvati i jedne i druge, jer nema 'tačnih' i 'pogrešnih' odgovora na pitanja i zadatke koji se postavljaju, već se od deteta očekuje jedino da jasno izrazi ono što misli i oseća, u meri u kojoj to želi, i da sa pažnjom sasluša šta drugi imaju da kažu. Ova atmosfera tolerancije podstiče decu na prihvatanje kako drugih, tako i sebe samih.

Osnovni smisao ovog programa bio je pružanje pomoći i podrške deci u prilagođavanju teškoj i neizvesnoj situaciji u kojoj su se našla: stvaranjem socijalne i edukativne klime koja je pružala instrumentalnu, motivacionu i emocionalnu podršku usmerenu na pojačavanje raspoloživih ZAŠTITNIH FAKTORA.

Postepeno suočavanje sa sopstvenim emocionalnim reakcijama na preteći životni kontekst u atmosferi podrške i razumevanja, uz

istovremeno otkrivanje sopstvenih snaga, dalo je deci priliku da, u meri u kojoj je to situacija dozvoljavala, uspostave svoju ličnu ravnotežu.

S obzirom na nepostojanje stalne grupe, naglasak je stavljan pre svega na INDIVIDUALNO, ali je uloga druge dece u grupi ostala značajna.

Atmosfera tolerancije podstiče decu na prihvatanje kako drugih, tako i sebe samih.

Moja Budimpešta
(mlađi osnovci)

(ovde idu 2 crteža!)

“Moja Budimpešta” je naziv završne radionice za mlađe osnovce koja je nastala u trenutku kada je postalo izvesno da će bombardovanje prestati i da će deca (ona koja nisu u međuvremenu otišla u treće zemlje) početi da se vraćaju kućama. Cilj ove radionice bio je da se rad s decom zaokruži i dovrši na neki smisao i produktivan način. Ambijent Budimpešte, kao i egzistencijalna situacija većine roditelja dozvoljavali su, na svu sreću, 'luksuz' da se ovaj program završi osvrtnom na ono što je u celom tom neželjenom i izuzetno teškom životnom iskustvu bilo - prijatno i lepo.

U ovoj radionici od dece je traženo da na crtežu predstave svako 'svoju' Budimpeštu - ono što je u ovom prelepom gradu njima bilo najlepše, najprijatnije ili prosto na njih ostavilo najjači utisak. Tako su nastali crteži kao što je Aleksina (7 godina) 'mapa' Budimpešte na kojoj su predstavljeni, doduše, očekivani zoološki vrt i spomenik na Trgu heroja, ali i veliki tržni centri "Mamut" i "Duna Plaza", kao i Dunav nastanjen ajkulama i oktopodima... ili Dušanov (7 godina) blistavo obojeni 'roler park'... Jedna nadasve zanimljiva i uzbudljiva Budimpešta, dakle, koja u svačijim očima izgleda različito, i u kojoj za svakoga ima ponešto, čak i ako to postoji samo u njegovoj mašti... Ovo je izgledalo kao najprimereniji način da se dovrši posao koji smo (svi - i voditelji, i deca) predano radili tokom dva jako teška meseca, upravo zato što je u ovoj, kao i u svim drugim radionicama, jasno istaknuta LEPOTA RAZLIKOVANJA: postojanje razlika ne kao pretnja i potencijalni izvor sukoba (upravo ono, dakle, što je i samu ovu decu, kao i hiljade dece na 'drugoj' strani, i dovelo u tešku situaciju u kojoj su se našla), nego kao bogatstvo i kao podsticaj za komunikaciju.

Program za decu predškolskog uzrasta

Program za predškolsku decu prošlo je oko 30 mališana uzrasta od 3-7 godina u prostoru dečijeg vrtića na periferiji Budimpešte.

Oslanjala sam se na devet godina iskustva u radu sa decom, a navirala su mi pitanja:

- da li će roditelji biti motivisani da dovode decu u prilično udaljen prostor?
- kako organizovati rad u grupi velikog uzrasnog raspona, a ne zanemariti potrebe ni mlađih ni starijih?
- kako koncipirati program ne znajući koliko će dete ostati u njemu?
- kako raditi radionice u prostoru punom igračaka?
- kako se sačuvati od izliva ličnih emocija i strahova, a ipak deo toga podeliti sa decom?

Za osnovu programa izabrala sam "svet čula" jer su ga dobro prihvatila deca koja su izbegla iz Krajine i sa kojom sam ranije radila. Pošto nam je osnovni zadatak bio da deci pomognemo u prilagođavanju na novu sredinu i uslove i mobilišemo njihovu snagu da se bore sa neprijatnim doživljajima i sećanjima, rad smo usmerili na telo i osveščivanje onoga što dete dobija preko čula.

Za rad sa decom koja su imala traumatično iskustvo (rat, bombardovanje) nije neophodno imati strogo planiran i psihološki osmišljen program već je važno da se sa decom uspostavi odnos bliskosti i poverenja i da im se omogući da oslobode emocije i ispričaju svoje doživljaje.

(crtež:)

Luna iz Beograda: "To je vatromet...ili vatra ili bomba ili zapaljena kuća..."

Na primer, posle uvodne priče o oku i tome šta oko može, deca su govorila o tome šta "sada i ovde" vide, a onda su crtala ono što im prija da gledaju i ono što im ne prija. Petogodišnji Ogi je svoj crtež ovako objasnio: "Volim da gledam kad tata, mama, ja i seka šetamo. Ne prija mi da vidim kad padaju bombe;" a onda je nastavio priču o šetnjama koje mu nedostaju.

Deo programa koji je bio značajan za decu bilo je pravljenje različitih predmeta i igračaka koje su deca nosila kući i svoj novi životni prostor činila ličnijim.

Ponašanje, reakcije dece i teme njihovih igara bile su uslovljene intenzitetom vizuelnih i slušnih doživljaja bombardovanja. Dečaci su se često igrali kasarne, vojnika, bombi, aviona i služili se poznatom ratnom terminologijom. Devojčice su lakše pratile sadržaj programa i igrale su se standardnih igara – kuvanje, bebe, rođendani.

Evidentno je da su se deca intenzivnije vezivala za majku ili stariju braću i sestre i mnoga deca su morala ponovo da prođu kroz muke odvajanja. Neke mame su baš u Budimpešti prvi put decu uključile u vrtić. Jedna majka dvojice dečaka (3 i 5 godina) je rekla: "Da niste ovo otvorili ja bih se vratila u Beograd, ne mogu više sama sa njima".

Sigurno je da bi program bio još efikasniji da je paralelno organizovan rad sa majkama. One su imale potrebu za druženjem i razmenom informacija i često su to i organizovale same.

Dobit od programa u odnosu na roditelje najviše je u doživljaju da još neko brine o detetu i čini nešto za dete. Time se prilično smanjila njihova zabrinutost. Dobili su osećaj da imaju na koga da se oslone, kao i slobodno vreme u kom su mogli da završavaju mnoge poslove.

Osnovna dobil za decu bilo je to što smo im kroz projekat vratili ono što im pripada – prostor i priliku da se igraju i druže, kao i priliku da pričaju i razmenjuju svoje brige i radosti.

Glavne teškoće u radu bile su heterogenost (raspon od 3-7 godina) i nestalnost grupe (deca su svakodnevno odlazila i dolazila), kao i obaveza da se prihvate i poštuju pravila ponašanja koja su važila u prostoru u kom se radilo (u vrtiću u kom smo radili vlada neverovatna tišina, zabranjeno je trčanje, postoji bazen ali mu je zabranjeno prići...).

Na predškolskom uzrastu program treba da prati paralelan program sa roditeljima.

Na ovom uzrastu, u heterogenoj grupi, neophodna su dva voditelja.

Najbolje je radionice planirati kao zasebne celine, i ne otvarati pitanja koja zahtevaju vreme da se zatvore.

Izuzetno je važan rad sa roditeljima (majkama) jer su dečje ponašanje i reakcije najviše uslovljeni reagovanjem roditelja i intenzitetom vizuelnog i slušnog doživljaja.

Najvažnije je ostvariti dobru atmosferu u grupi i poverenje dece.

Program rada na telu i čulima ponovo se pokazao kao dobar način na koji se detetu otvara put ka njegovim unutrašnjim snagama.

S obzirom na to da su deca postala izuzetno osetljiva na zvuke, dobro je da se rad usmeri ka desenzitivizaciji (za neprijatan zvuk, na primer prasak, postepeno vezivati prijatne doživljaje, na primer pucanje balona).

Posledice ratnog iskustva su dugotrajne (deca koja su sve vreme bila u Beogradu su izuzetno bučna, preosetljiva, agresivna, i 3 meseca po završetku rata pričaju o bombama) i ovakvi projekti treba da imaju nastavak "i kad sve prođe".

Možda bi bilo korisno smisliti i izvesti preventivni program samopomoći u rizičnim situacijama za predškolsku i osnovnoškolsku decu, program kojim bi se ona obučavala da prave konstruktivne izbore i učila šta treba da se preduzima u određenim situacijama.

UMESTO EVALUACIJE RODITELJA: JEDNO PISMO

Organizatorima, profesorima i svim učesnicima programa "Škola u Čobancu"

Želeli bismo u nekoliko reči da vam najsrdajnije zahvalimo na divnom druženju koje ste organizovali za našu decu u Čobancu.

Mi smo jedna od mnogih porodica koja je potražila utočište u Mađarskoj od ratnog užasa. Nismo želeli svoju decu da izlažemo traumama koje su u Jugoslaviji bile neizbežne, ali, iako su nas ovde lepo primili, pomogli nam da se smestimo poznati i nepoznati ljudi, deca su ipak patila, nedostajali su im drugari, rodbina, njihovo prirodno okruženje.

Tada smo iz Srpskih novina saznali za organizovanje ove škole i požurili da ih uključimo. Iako su na početku bili skeptični već posle 2-3 dana Čobanac je postao najvažnija naša tema. Deca su stekla divne drugare, oduševljena su pristupom i načinom rada nastavnika. Mi smo srećni jer i u ovom užasu koji nam se dešava ipak može da ostane i jedno lepo iskustvo.

Zahvaljujući vama naš boravak u Mađarskoj je protekao mnogo brže i lakše.

Sada, posle tri meseca, vraćamo se kući, deca, sa puno adresa novih drugara a mi sa nadom da će i u našoj zemlji doći vreme da deca slobodno rastu i uče u slobodnim školama, kreativno kao što je to bilo u Čobancu.

Budimpešta, 18.VI 1999.

*Roditelji
S. i V. M.*

PRILOG:
POUKE I PREPORUKE ZA RAD SA DECOM U VANREDNIM SITUACIJAMA

POUKE I PREPORUKE KOJE SE ODOSE NA ORGANIZACIJU RADA	POUKE I PREPORUKE KOJE SE ODOSE NA SADRŽAJ RADA
<p>Kad god je moguće, saradnike za projekte u vanrednim situacijama i pomagače treba tražiti među ljudima kojima je pomoć potrebna i namenjena.</p> <p>Što pre treba obezbediti kanal za razmenu informacija: u radu sa »nevidljivim izbeglicama« odmah treba potražiti alternativne i neformalne načine obaveštavanja – tražiti mesta na kojima se ljudi spontano okupljaju.</p> <p>Ljudima je u vanrednim okolnostima prvo potrebna najkonkretnija moguća pomoć – obaveštenja, usluge, prilika da se sretnu sa drugima, po mogućstvu konkretan zadatak, pa im to treba što pre omogućiti.</p> <p>Neformalna psihološka pomoć u ovakvim okolnostima može da bude dragocenija od formlane; zato ljudima treba omogućiti da se sastaju i razgovaraju.</p> <p>Osnovni postulati preventivnog rada u izbeglištvu su: delovati 'sada' i 'ovde', obezbediti kontinuitet i ponuditi dnevnu strukturu.</p> <p>Treba dati mogućnost ciljnoj grupi da utiče na izbor aktivnosti kroz procenu svojih stvarnih potreba.</p> <p>Aktivnosti treba organizovati u prostoru koji je lako dostupan i kome ciljna grupa spontano gravitira.</p> <p>Treba stalno voditi računa o balansu stvarnih organizacionih kapaciteta i potreba ciljne grupe.</p> <p>Ne treba kod ljudi buditi nerealna očekivanja već im treba jasno reći šta i kako se nudi.</p> <p>Treba kontinuirano saradivati sa drugim organizacijama.</p> <p>Tipovi aktivnosti treba da budu prilagođeni stvarnim potrebama i da imaju jasnu strukturu.</p> <p>Dobro planirane aktivnosti čine uzrasno mešovitu grupu snažnim medijatorom adaptacije.</p> <p>Treba paralelno nuditi aktivnosti za decu i odrasle, ali i mogućnost za zajedničke sadržaje.</p> <p>Fleksibilnost u radu ne znači odsustvo strukture, već sposobnost</p>	<p>Deci, kao i odraslima, snagu oduzimaju i daju velike i male stvari od kojih se sastoji svakodnevnica i potrebno je da im se da prilika da o svemu tome govore sa drugima, da bi postali svesni svojih snaga i da bi učili šta mogu da urade u vezi sa onim što ih tišti.</p> <p>Decu treba podsticati da u sebi traže izvore snage koje imaju i koji mogu da im pomognu u teškim trenucima.</p> <p>Deci su (kao i odraslima) potrebne istinite i pravovremene, uzrastu prilagođene informacije i kad god je to moguće treba im ih davati.</p> <p>Deca i odrasli pokušavaju da zaštite jedni druge i sakrivaju bol i tugu i treba im pružiti priliku da govore o svojim teškim osećanjima, da se isplaču, da oprostite sebi i drugima...</p> <p>Ako deca nemaju mogućnost da donose odluke koje se odnose na njihov život, zaslužuju objašnjenje odluka koje se donose umesto njih.</p> <p>Stalno treba da se pazi i održava osetljivi balans između tugovanja i teških tema i svih drugih stvari koje čine život.</p> <p>Deci treba omogućiti da idu u školu i imaju svakodnevne obaveze i raspored, ali i da učestvuju u aktivnostima tokom kojih se opuštaju i zaboravljaju na probleme koji ih okružuju, kao što im treba pružiti prilike da izraze svoje strahove, bojazni, pitanja i tuge.</p> <p>Deci (i odraslima) najpre treba omogućiti da budu sa drugima, da osećaju da se neko o njima brine, da osećaju bliskost – najvažnije je ostvariti dobar kontakt pun poverenja.</p> <p>Osnovni smisao je pružiti pomoć i podršku deci u prilagođavanju teškoj i neizvesnoj situaciji, i to stvaranjem socijalne i edukativne klime kojom se jačaju raspoloživi ZAŠTITNI FAKTORI.</p> <p>Decu treba postepeno suočavati sa njihovim emocionalnim reakcijama na preteći životni kontekst i to u atmosferi podrške i razumevanja, a istovremeno im pomoći da otkriju sopstvene snage.</p> <p>Ukoliko se radi sa grupom koja se stalno menja, akcenat mora da bude na INDIVIDUALNOM, ali uloga</p>

<p>prilagođavanja potrebama ciljne grupe.</p> <p>Treba napraviti ravnotežu između obrazovnih, kreativnih i rekreativnih aktivnosti.</p> <p>Ljudima treba pružiti informacije koje su im neophodne za snalaženje u novoj sredini, ali i dati im mogućnost upoznavanja šireg kulturno-socijalnog konteksta.</p> <p>Uvek treba ostaviti mogućnost za sugestije, predloge i inicijative grupe s kojom radimo.</p> <p>Pomoć treba fokusirati na najbitnije efekte 'nevidljivosti' kao što su nerešen pravni status, odsustvo zdravstvene zaštite, odsustvo mogućnosti za redovno obrazovanje, oslonjenost na vlastite finansijske izvore, odsustvo sistematičnog izvora informacija, nedostatak socijalne mreže kao izvora podrške.</p> <p>I u sasvim nepoznatoj i pretećoj situaciji može se reagovati brzo i konstruktivno; pri tom je važno osloniti se na svoja znanja, iskustva, stare i nove kontakte.</p> <p>Izvođenje programa u vanrednim okolnostima, sa grupama koje se menjaju iz dana u dan i u kojima se nalaze deca različitih uzrasta, traži iskusne profesionalce koji mogu program da menjaju i prilagođavaju trenutnoj situaciji a da pri tom čuvaju njegovu strukturu.</p> <p>Bilo bi korisno smisliti i izvesti preventivni program samopomoći u rizičnim situacijama za predškolsku i osnovnoškolsku decu, program kojim bi se ona obučavala da prave konstruktivne izbore i učila šta treba da se preduzima u određenim vanrednim situacijama.</p> <p>Bilo bi dobro imati spremne listiće sa uputstvima za roditelje, vaspitače, nastavnike, lekare, itd. o tome kako bi trebalo da se ponašaju sa decom u vanrednim okolnostima.</p> <p>Bilo bi dobro organizovati vrlo kratke i praktične kurseve za vrtiće, škole, dečje bolnice i roditelje o ponašanju u vanrednim situacijama i ophođenju prema deci u njima.</p>	<p>druge dece u grupi može da ostane značajna.</p> <p>Atmosfera tolerancije podstiče decu na prihvatanje kako drugih, tako i sebe samih.</p> <p>Za rad sa decom koja su imala traumatično iskustvo (rat, bombardovanje) nije neophodno imati strogo planiran i psihološki osmišljen program već je važno da se sa decom uspostavi odnos bliskosti i poverenja i da im se omogući da oslobode emocije i ispričaju svoje doživljaje.</p> <p>Na predškolskom uzrastu program treba da prati paralelan program sa roditeljima.</p> <p>Rad zahteva voditelje sa iskustvom kako bi se program i plan iz dana u dan menjali prema zahtevima situacije.</p> <p>Iako su prostor u kom se program odvija i njegova dostupnost veoma važni, pokazalo se da roditelji predškolske dece imaju ogromnu motivaciju da im dete bude u grupi vršnjaka i da su spremni da prevaziđu problem udaljenosti vrtića.</p> <p>Najbolje je radionice planirati kao zasebne celine, i ne otvarati pitanja koja zahtevaju vreme da se zatvore.</p> <p>Izuzetno je važan rad sa roditeljima (majkama) jer su dečje ponašanje i reakcije najviše uslovljeni reagovanjem roditelja i intenzitetom traumatičnog iskustva.</p> <p>Najvažnije je ostvariti dobru atmosferu u grupi i poverenje dece.</p> <p>Program rada na telu i čulima pokazao se kao dobar način na koji se detetu otvara put ka njegovim unutrašnjim snagama.</p> <p>S obzirom na to da su deca postala izuzetno osetljiva na zvuke, dobro je da se rad usmeri ka desenzitivizaciji (vezivati prijatne doživljaje za isti neprijatan zvuk).</p> <p>Posledice ratnog iskustva su dugotrajne (deca koja su sve vreme bila u Beogradu su izuzetno bučna, preosetljiva, agresivna, i 3 meseca po završetku rata pričaju o bombama) i ovakvi projekti treba da imaju nastavak "i kad sve prođe".</p>
---	--

Nada Korać

Čarobni voz
(mlađi osnovci)

#

Svako dete na listu papira crta po jedan vagon voza kojim bi volelo da putuje na sva mesta na svetu koja želi da poseti, ma gde se ona nalazila. Svako dete na istom listu ispisuje svoje ime i imena mesta na koja želi da putuje. S druge strane lista deca crtaju isti vagon iznutra: kako izgleda, čega sve u njemu ima, šta bi dete želelo da uvek ima uz sebe, ma gde se nalazilo. Na kraju se svi papiri, u nizu, pričvrste na zid (lepi se samo gornja ivica, tako da se svaki list može okrenuti da bi se videla unutrašnjost vagona), a ispred svih vagona postavlja se lokomotiva sa natpisom "Srećan put!" koju je u međuvremenu nacrtao vođa ili zainteresovana deca.

Čarobni voz na neposredan i jednostavan način ilustruje suštinu osnovnog problema svakog deteta koje se nalazi u situaciji kao što je ova: suočiti se sa sopstvenim strahom od neizvesnosti i promene, nastojati da se kriza 'preokviri' iz pretnje u izazov (prinudni odlazak od kuće kao iznenadna mogućnost za putovanje i otkrivanje novih mesta), sačuvati osećanje kontinuiteta u promenama, ma kolike i kakve one bile.